

Iryna Terekhova

PROBLEM OF HISTORICAL MEMORY IN M. KOSTOMAROV'S PROSE

In the article the author analyzes the problem of historical memory in M. Kostomarov's prose, based on the material of the novels "Chernihovka", "Son", "Forty Years". M. Kostomarov's historiosophical views are taught in the light of the ideological and aesthetic platform of romanticism, dominant in idealizing the historical past. It is determined that the concept of historical memory in Kostomarov's prose is based on the ability to reproduce the color of the epoch of 16–18 centuries. It is found out that Kostomarov in his tales gives preference to such artistic principles as documentary and concentration on facts. The leading writer's prose in the artistic world is historicism.

The subject of the image in the novels of Kostomarov is the representatives of various layers of society in different historical epochs. It has been found out that in the stories "Son", «Chernihovka» the historical epoch is represented by the relation of life and artistic truth. In the story "Forty Years" the problem of historical memory is considered in the interweaving of the problems of the sinful and righteous.

Key words: story, historiosophy, romanticism, people, memory.

УДК 821.161.2–14:Олесь

Ігор Цуркан

СИМВОЛІСТСЬКІ КОНТЕКСТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

У статті досліджується формування художньо-естетичної концепції символізму Олександра Олеся в контексті вітчизняної традиції, трансформування легендарно-міфологічних образів і сюжетів у художньому доробку митця (образному, проблемно-тематичному, жанровому).

Окреслено вплив інтеграції античних та біблійних образів на своєрідний символічний простір поезії модерністів, що продемонстрував собою віддзеркалення взаємоспорідненості міфу й релігії. Інтерпретуючи міфологічний матеріал до власних світоглядних засад, митець став співцем відродження підневільного краю, людини та її вільного рідного слова.

Проаналізовано образ Прометейя, який мав символічний характер, набуваючи національного забарвлення відповідно до менталітету українського народу, а саме: готовність до самопожертви та високий гуманізм.

Ключові слова: символізм, контекст, поетика, символ, ідентичність.

Творчість Олександра Олеся, попри її знаковість для вітчизняного мистецтва слова і певну репрезентативність для своєї доби, в багатьох аспектах ще не досліджена, а в деяких потребує переосмислення: полемічними залишаються питання творчого методу автора, еволюції його естетичних уподобань та характеру активного діалогу зі світовою літературою. Дослідники художнього доробку митця концентрували увагу на висвітленні фактів його творчого шляху й біографічній проекції на текст (М. Неврлий), студіювали структурно-функціональні рівні його художньої системи (Р. Тхорук), ґрунтовно вивчали лінгвопоетичні та етнокультурні аспекти творчості (О. Таран), зосереджували дослідницький інтерес на міфологічному вимірі метатексту письменника (І. Чернова),

систематизували і коментували архівні матеріали (Н. Лисенко).

Серед критиків та літературознавців виразно проступають дискусійні моменти щодо природи творчого методу Олександра Олеся. Складність вивчення означеної проблеми полягає в «багатостильності» його мистецької манери. В оцінці естетичних пріоритетів Олеся-лірика йшлося про народницькі уподобання (Л. Пахаревський, С. Єфремов, О. Білоусенко, С. Русова), неоромантизм (В. Петров), романтизм із імпресіоністськими рисами (О. Білецький, О. Дорошкевич, А. Шамрай), символізм (М. Євшан, О. Грицай, М. Грушевський).

Легендарно-міфологічний матеріал трансформувалася у художньому доробку поетів на різних рівнях — образному, проблемно-тематичному,

жанровому. «*Це скоріше намагання, — як підкреслив А. Нямцу, — по-новому, сучасно пережити, тобто осмислити це минуле в якісно іншому духовному контексті, знайти і вичленувати глибинні зв'язки і взаємозумовленість віддалених одна від однієї епох, змодельовати різність етичних потенціалів, сформовану суперечливою динамікою суспільного процесу*» [6, 295]. Інтеграція античних та біблійних образів у своєрідний символічний простір поезії модерністів продемонструвала відзеркалення взаємоспорідненості міфу й релігії.

Античний міф про Прометея, що породив чимало інтерпретацій, склав основу літературним сюжетам. Рецепт старовинного міфу митцями здійснювалася завдяки творам античних авторів («Теогонія» Гесіода, «Прометей або Кавказ» Лукіана, «Метаморфози» Овідія, «Прометей прикутий» Есхіла). Образ Прометея, що уособлював непокору та тираноборство, зазнав подальших модифікацій у світовій літературі.

Образ Прометея, готового йти на муки і смерть в ім'я правди і надії, використовувався і в українській літературі ХХ століття. «*Ім'я Прометея, — як підкреслив М. Драгоманов, — стало для просвічених людей іменем усього поступового: сміливої думки, доброго серця, твердості духа та безстрашності. А ім'я Зевса стало ознакою всього, що держало і держить людей у неволі...*» [9, 114]. Волелюбний вогонь Прометея засвідчив у поезіях Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Вороного, Г. Чупринки, П. Карманського, В. Самійленка та ін. силу та незламність духу («*Коли я раб, то раб, що рве кайдани, / Що не скоряється, нести не хоче гніт*») [1, 131], благословення на боротьбу за людське на землі існування («*І досі так, о, браття! Й досі тьма. / Гей, озвітесь! Страшно в сім хаосі*») [8, 79], непримиренність зі суспільною інертністю й богоборство («*Я честь віддам титану Прометею, / Що не творив своїх людей рабами, / Що просвітив не словом, а вогнем, / Боровся не в покорі, а завзято... / Віщуючи усім богам погибель...*») [3, 395].

З образом Прометея у художньому доробку Олександра Олеся втілюються риси, притаманні українським борцям за волю. Незважаючи на те, що митець не присвятив окремого твору Прометееві, в його багатьох поезіях звучать мотиви, пов'язані з міфом про титана. Цей образ мав символічний характер, набуваючи національного забарвлення відповідно до менталітету українського народу, а саме: готовність до самопожертви та високий гуманізм. Для романтика поезія ставала Божою справою, а поет брав на себе місію духовного вождя народу, адже мистецтво ставало силою, яка формувала дійсність, а відповідно, життя мало йти за тим зразком, який подавала література.

Олександр Олесь, інтерпретуючи міфологічний матеріал до своїх світоглядних засад,

перетворюється на «пророка вогняного», який мав будити зі сну і запалювати серця своїх земляків на повалення самодержавства і будівництво омріяного храму Волі:

*Загорітись хочу я Світлом дужим, творчим, чистим,
Щоб осяялась земля
Моїм серцем променистим* [7, 396].

Наповнюючи свою поезію вулканічними почуттями, осяяними невичерпним магнетизмом сонця як джерела натхнення та духовного самотрансцендування («*Розкрию я широко віти, / До сонця гілля простягну*») [7, 781], митець ставав співцем відродження покривдженого підневільного краю, людини та її вільного рідного слова («*Як вулкан, стоїш ти, згаслий, / Але чую я, / Що в душі твоїй прекрасній / Море ще огня*») [7, 55].

Прометейзм як одна з основних рис характеру Олександра Олеся свідчить на успадкований від козаків внутрішній дух непокори, що просвітлює людей на шляху до гори, «*де світлий храм віки уже будують*»:

*Де світу набрав би я в серце своє
І сам уже зміг би світити* [7, 72].

Здається, немає жодного вірша, де б поет не мовив про волю, адже як він висловився у вірші «*І слізьми, і кров'ю, і жовчю писав я*» (1937):

*На волю я рвуся: нестерпна ця мука!
Неволя на волі — тюрма не тюрма!* [7, 372].

Ця омріяна воля («воля — пташка», «воля — вітер») стає основним мотивом настроєвої поезії Олександра Олеся, викликаного загальною атмосферою на рідній батьківщині й на еміграції. Він ніби заспокоює:

*Не журіться, браття, не кляніть ви доли,
Діждемося сонця, діждемося і волі* [7, 382].

Подібні окреслення він висловлює у віршах, звернених до матері, сестер, а ще в присвячених конкретним історичним постатям, до котрих «*воля здалеку промовляє, як янгол*». Якими щирими і високопоетичними були його пошуки волі тоді, коли він не може відповісти матері на той світ, «*коли вже звільнилося ми*», і тоді, коли бажає К. Маркусу «*любити волю*» («*Волі як лицар будь вірний весь вік*»), і тоді, коли М. Заньковецька була «*вістун воскресіння ясного, волі радості, сонця, тепла*», і тоді, коли М. Грушевський нас «*з неволі вивів на світи*», а Іван Мазепа міг би ще раз проголосити:

*Вже скоро сурми загримлять
І встане вільна Україна* [7, 396].

У багатоплановому творі «Інтродукція» Олександра Олеся символіко-алегоричні образи світла і темряви втілюють боротьбу діаметрально протилежних сил тогочасного суспільства. У картині уявного болю великі втрати понесли прогресивні сили («мов квіти, підтяті серпом», на землю «впали народні лицарі»). Та жадова волі «не може згинуть», бо на поміч «з хат повибігали діти», аби поновити сили звитяжців. Рядом патетичних закликів поет досягає ідейної виразності: «О, люблю битись за ідеї, пролити кров свою гарячу»; «Ідея — дівчина вродлива, за неї згинуть — щастя пану» [7, 43].

У будь-якій боротьбі потрібна заклична пісня, про що неодноразово твердив у своїх творах Олександр Олесь. Коли втрачається віра у повстанців, з'являється народний співець — і, наче Орфей, піснею піднімає народ на боротьбу. В канву прозового твору інкрустовано пісню-легенду про сестер-нібелунгів, які зійшли на землю в символічних образах Волі і Долі:

*І Воля сказала: «Невольники скуті,
Я ваші кайдани стальні розітну,
Із тюрем у рідні оселі верну вас,
І славу за муки минулі вам дам».*
*І Доля ласкаво сказала: «Нещасні!
Ах, скільки ви, бідні, в стражданнях жили.
Я рани загою, я вас заспокою,
І радості море ясне розіллю» [7, 45].*

Символіка революції із властивим їй арсеналом алегоричних образів владно входить у поезію Олександра Олеся, а її найважливіші гасла, що були написані на її прапорах, — земля, воля, правда, рівність, братерство — звучать в його пісні «Пісні селян»:

*Биймо у дзвони, кличмо до зброї,
Скиньмо з народу гнітюче ярмо!
Хай ми поляжем в кривавому бої —
Смертю своєю життя ми дамо:
Щастя і долю,
Землю і волю,
Волю рабам,
Рівність братам! [7, 11].*

Концентрація особистісної волі у творчості Олександра Олеся відповідала ніцшеанській формулі надлюдини, що втілює ідею індивідуалізму, «сильної самодостатньої особи» (С. Павличко) та боротьби, спровокованої дегуманізацією суспільства. Про те, що світоглядні та естетичні засади європейських та українських митців сформувалися під впливом філософії Ф. Ніцше, було звернено увагу в українській критиці ще на початку століття: «Всі характеристичні риси модерних напрямів сходяться в філософії Ніцше, яку ми вважаємо теоретичною синтезою

модернізму», підкреслив літературний критик Ю. Кміт у 1901 р. на сторінках «Літературно-наукового вісника» [4, 87]. Питанням щодо переосмислення позитивістського тоталітарного розуміння традиції й зародження нової естетико-культурної свідомості переймався й М. Євшан у статті «Проблеми творчості»: «Як рятуватися серед сучасного життя? Перед його злобою, перед тим, що воно висмоктує з наших грудей все гарне, все дитяче, всю віру і свіжість душі, а кидає нас на поталу зневірі?» [2, 12]. Концептуальна «філософія життя» німецького філософа Ф. Ніцше була направлена проти традицій раціональності, що призвела до переоцінки всіх цінностей європейської культури, зорієнтованої вже на фокусування уваги на індивідуальних відчуттях людини, внутрішньому світі особистості, замість віри у науковий прогрес та сцієнтизм. Його твердження про те, що «Бог помер!» ознаменувало народження надлюдини — сильної особистості з твердою та непохитною волею, що спроможна протистояти у боротьбі, з якої народжується образ світлого, оновленого начала світобудови — вогню, всім злим силам (Леся Українка):

*Коли я крицю зроблюсь на тім вогні,
Скажіть тоді: нова людина народилась [8, 140].*

Образи вогню в душі («Підтримуй дух, розбуркуй думу, / Вливай огонь в людські чуття») [7, 59], меч набувають у творчості Олександра Олеся полісемантичного звучання до семантики слова-зброї («Узяти б знов своє перо, / Вмочити в пекло рани, / В огонь зневаги і догани, / І кожне слово, як добро, / Вам кинути, тирані») [7, 665], проте імпульсом до їх появи було народження образу «непоборимого сина землі» в хвилини страшної поразки революції:

*А де нема любові і страждання, —
Там не живе, не б'ється і життя...
І доведеться нам під людське глузування
Спинить свій галас без пуття.
А замість нас великий встане раб в кайданах,
В ранах.
Огнем,
Мечем! [7, 233]*

Олесь, як і його великий попередник Т. Шевченко, ставить своє слово на сторожі рабів німих, бере на себе обов'язок будити сплячих, вести «на гори» духовно сліпих і темних, підтримувати слабодухих, без честі осміяних із каліцтва. У вірші «Не слів мені, а стріл крилатих, вогняних» поет висловлює прагнення бачити своє слово «стрілою, що влуча в серце катів і зрадників», «іскрою», що розпалює дух волелюбності й непокори, «ніжною хвилею», яка заспокоює душу, тамує біль після великих випробувань.

Висока відповідальність за художнє слово, віра в його силу і безсмертя ріднить Олександра Олеся з Лесею Українкою, вслід за якою він заявляє: «Дайте, борці, мені кращую зброю!».

Хай поетичне слово стане мечем і сонцем! — таке контрастне поєднання образів-символів зустрічаємо у вірші «О слово рідне! Орле скутий» Олександра Олеся, що засноване на життєвому й художньому ідеалі — «благословенна свята» дорога до брами правди, волі та краси лежить через боротьбу («А на сході сонце сходить, / Воля, правда і краса») [7, 828].

Ще в досить ранньому віці митець заявив про правду як один із своїх ціннісних ідеалів. Її пошук протягом життєвого шляху був осяяний полум'яним натхненням і пристрасною любов'ю Олександра Олеся до батьківщини, до «безпам'ятного народу», що перебував у духовній неволі («О народе! Самотній, німий сирота, / Без ім'я, без кутка, на грудях без хреста...») [7, 623]. Реальні конкретно-історичні обставини давали мало хвилин для внутрішнього спокою і вдоволення, через те в більшості віршів поета доби реакції звучить невіра в здійснення бажаних мрій («Правди і Волі шукав я весь вік, / В замки, в халупи заходив. / Правди, здавалось, і слід уже зник, / Волі також не знаходив») [7, 862] і душевне сум'яття («Правдо і Воле! О, де ж вас шукать? / Хоч озвітись на крики!») [7, 862]. У цей же час Олександр Олесь називає «правду» промінням «місяця ясного», здатного осяяти світлом «всю темну ніч життя страшиного» («О, не зайди в моїй уяві хворій, / Єдина правда, мрія — ти ... / Лишися ж в святості прозорій / І ще надовго посвіти») [7, 695]. У поетичному творі «Не нам, не нам, осміяним, сміятись» Олександр Олесь вдається до типово барокового образу контрасту неба і землі — недосяжні небесні орли і земні «холодні мерці», сліпі та німі.

Поет переживає, душевно розділяючи трагедію рідного народу в роки реакції, що завданням своїм мала витравити з народної свідомості будь-які сподівання на волю («Зміцнів би ти! Поставив на сторожі / Свідомість! Міць... І не страшні / Тобі були б всі заміри ворожі / І всі примари вдаліні») [7, 749]. В одному з листів до дружини 1906 року він пише: «Кривава революція з тисячами невинних жертв, кривава реакція в моїй душі... Моя душа — душа вразлива, у всій гостроті сприймаюча враження» [7, 13]. І все ж поезія Олеся завершується оптимістично з вірою, що прийде час, коли «спадуть тяжкі кайдани».

Ніцшеанський мотив надлюдини втілено у Олександра Олеся в образі «поневоленого людства», котрий відрізняється непохитною силою волі та жагою до життя в часи «зневір'я та розпуки» («Глянь, повстає поневолений люд»). Український

митець, як і М. Вороний, Г. Чупринка, М. Філянський часто вживає своє улюблене порівняння народу з лицарем прекрасним, гордим орлом, але й висловлює обурення його інертністю, пасивністю, пише про «підтяті крила».

Недаремно олесівський девіз «Все вище!», що походив ще із старозавітного «Плачу Єремії» («Здіймімо серце й руки наші до Бога на небі») [Плач Єремії 3:41], став лейтмотивом філософських розмислів Заратустри: «Піднесить свої серця, брати мої, вгору! Вище!» [5, 293]. Порив *ins Blau* (Леся Українка) означав ініціацію людської душі, що виборює свободу на шляху до ідеалу й гармонії, долаючи інерції «давнього життя». Поетичні твори «Ліси тернові, яри і кручі» та «Журавлями линуць в небо» Олександра Олеся найвиразніше перегукуються з віршами «Excelsior!» (від латин. — усе вище) з циклу «Z radołu walki» Я. Каспровича та зі збірки «З вершин і низин» І. Франка, що уособлювали нестримне прагнення вперед, до ідеалу та пошук власних ціннісних орієнтацій. Рішуче завзяття та «крик ображених сердець» («Ваші брехні і знуцання, / І погрози навісні / Доведуть нас до повстання, / До кривавої різні») [7, 743] перетворював народ на символ борців за кращу долю, готового іти на муки і смерть в ім'я правди і надії («Бо народ, кажу, повстане, / Змиє кров'ю власну честь. / О народе! О титане!») [7, 745].

Ліричний герой у поезії Олеся обирає шлях боротьби, що потребує неабиякої підтримки, мужності та сили волі, оскільки неминучим є постійний стан фізичного та морального напруження у незворотному поступі до мети («О, ні, борці, підставте груди, / Серця розбийте і впадить, / Але зірвіть з очей полуди / І в береги потік верніть») [7, 755].

Безнадія, властива добі реакції, викликала у ліричного героя Олександра Олеся страждання зраненого серця («Я стояв на ниві в сірих тисках мли... / Плакати хотілось — сльози не текли») [7, 597] та зневіру у присутності Бога, зумовлену крахом сподівань, розгубленості душі, що перегукуються і з суспільними змінами («І прокляв я Бога, що родив мене / Скаржитися в простір на буття сумне») [7, 597].

Творче засвоєння духовних надбань інонаціональних літератур засвідчило прагнення українського митця цілком модерним європейським способом зобразити прямування стежиною Вічної краси, Правди та Волі. У художній спадщині Олександра Олеся синтезувалися новаторські традиції переломної доби, з якими пов'язане його прагнення відкрити читачеві ідеальний, таємничий світ людської краси та гармонії за допомогою магічних образів-символів.

ДЖЕРЕЛА

1. Вороний М.К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / Микола Кіндратович Вороний ; упоряд. і приміт. Т.І. Гундорова. — К. : Наук. думка, 1996. — 698 с.
2. Євшан М. Проблеми творчості // Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / Упор. Н. Шумило. — К.: Основи, 1998. — С. 12–17.
3. Зеров М.К. Твори : в 2 т. / Микола Костянтинович Зеров; [упорядкув. Г.П. Кочур, Д.В. Павличко]. — К. : Дніпро, 1990. — Т. 1. — 494 с.
4. Кміт Ю. Фрідріх Ніцше / Ю. Кміт // Літературно-науковий вісник, 1901. — Кн. 8. — С. 87–107.
5. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади / Ф. Ніцше; пер. з нім. А. Онишка та П. Тарашука. — К. : Основи, Дніпро, 1993. — 415 с.
6. Нямцу А.Є. «Літературні міфи» у європейському загальнокультурному контексті / Анатолій Євгенович Нямцу // Теорія літератури, компаративістика, україністика : зб. наук. праць / [Упоряд. М. Лановик, З. Лановик, І. Папуша та ін.] // Studia methodologica. — Вип. 19. — Тернопіль, 2007. — С. 295–307.
7. Олесь О. Твори : в 2 т. / Олександр Олесь ; [упоряд., авт. передм. та приміт. Р.П. Радишевський]. — К. : Дніпро, 1990.— Т. 1 : Поетичні твори. Лірика. Поэза збірками. 3 неопублікованого. Сатира. — 1990. — 958 с.
8. Українка Леся. Збір. творів у 12 т. — К., 1975. — Т. 1. — 447 с.
9. Филипович П.П. Образ Прометея у творах Лесі Українки / Павло Петрович Филипович / Літературно-критичні статті; [упоряд., авт. передмови та приміт. С.С. Гречанюк]. — К. : Дніпро, 1991. — С. 109–116.

REFERENCES

1. Voronyi, M. K. (1996). Poezii. Pereklady. Krytyka. Publitsystyka. Kyiv, Naukova dumka, 698 p.
2. Yevshan, M. (1998). Problemy tvorchosti. In Yevshan M. (Ed.), *Krytyka; Literaturnavstvo; Estetyka*. Kyiv, Osnovy, pp. 12–17.
3. Zеров, M. K. (1990). *Tvory : v 2 t. T.1*. Kyiv, Dnipro, 494 p.
4. Kmit, Yu. (1901). Fridrikh Nitsche. In Yu. Kmit (Ed.), *Literaturno-naukovy visnyk*, 8, 87—107.
5. Nitsche, F. (1993). *Tak kazav Zaratustra; Zhadannia vlady*. Kyiv, Osnovy, Dnipro, 415 p.
6. Niamtsu, A. (2007). Ye. «Literaturni mify» u yevropeiskomu zahalnokulturnomu konteksti. In A. Niamtsu (Ed.). *Teoriia literatury, komparatyvistyka, ukrainistyka. Zb. nauk. prats. Studia Methodologica*, Vyp. 19, pp. 295 — 307.
7. Oles, O. (1990). *Tvory : v 2 t. T.1 : Poetychni tvory. Liryka. Poza zbirkamy. Z neopublikovanoho. Satyra*, Kyiv, Dnipro, 958 p.
8. Ukrainka, Lesia (1975). *Zibrannia tvoriv u 12 t., T. 1*. Kyiv, 447 p.
9. Fylypovych, P. (1991). *Obraz Prometeia u tvorakh Lesi Ukrainky*. In P. Fylypovych (Ed.). *Literaturno-krytychni statii*, Kyiv, Dnipro, pp 109–116.

Игорь Цуркан

СИМВОЛИЧЕСКИЕ КОНТЕКСТЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ АЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

В статье исследуется формирование художественно-эстетической концепции символизма Александра Олеся в контексте отечественной традиции, трансформации легендарно-мифологических образов и сюжетов в художественном наследии художника (образном, проблемно-тематическом, жанровом).

Определено влияние интеграции античных и библейских образов на своеобразное символическое пространство поэзии модернистов, продемонстрировав собой отражение взаимности мифа и религии. Интерпретируя мифологический материал к своим мировоззренческим основам, художник стал певцом возрождения подневольного края, человека и его свободного родного слова. Проанализирован образ Прометея, который наполнен символическим характером, приобретающая при этом национальную окраску в соответствии с менталитетом украинского народа, а именно: готовность к самопожертвованию и высокий гуманизм.

Ключевые слова: символизм, контекст, поэтика, символ, идентичность

Igor Tsurkan

SYMBOLIC CONTEXTS OF NATIONAL IDENTITY IN THE WORKS OF OLEKSANDR OLES

The article examines the shaping of artistic and aesthetic symbolism concepts of Oleksandr Oles in the context of native traditions, the transformation of mythological images and stories in the artistic heritage of the artist (figurative, topical, genre).

The influence of ancient and biblical images integration is defined, in a kind of symbolic space of the modernists' poetry, showing a reflection of the myth and religion mutuality. Interpreting mythological material according to his philosophical foundations, the artist became the singer of the bonded region revival, of the man and his free native word.

The image of Prometheus has been analysed. It is filled with symbolic nature, while gaining a national flavor in accordance with the mentality of the Ukrainian people, namely the willingness to sacrifice and a high level of humanism.

Key words: *symbolism, context, poetics, symbol, identity.*